

VIZI László Tamás

főiskolai tanár

**Kodolányi János Egyetem, Nemzetközi Tanulmányok
és Történelem Tanszék**

college professor

University of Kodolányi János

lvizi@kodolanyi.hu

**A „KEGYETLENÜL SZOMORÚ KÖTELESSÉG” A TRIANONI
BÉKEDIKTÁTUM BECIKKELYEZÉSE 2.
1920. OKTÓBER 26.–1920. NOVEMBER 12.**

*THE “CRUELLY SAD OBLIGATION”
THE CODIFICATION OF THE TRIANON TREATY 2.
26th OCTOBER 1920 – 12nd NOVEMBER 1920*

ABSTRACT

This study is a continuation of the previously published paper in the Central European Publications No. 35, which presented the political controversies about the codifying of the Trianon Peace Treaty and that massive pressure exerted on Hungary by the great powers for the purpose of making it. The antecedents of the ratification process and the entry into force of the peace treaty were the result of more than one year's process. The study describes the period from 4th June 1920, the signing of the peace treaty, till 26th October 1920, the referral of the peace treaty to the National Assembly. The paper presents in details the content of the ratification bill and its justification. It analyzes the content of the letter in which the Hungarian party informed the ambassadors' commission on the submission of the bill. At the same time, asking the great powers to call on the governments of neighboring countries to respect the minority rights of millions of Hungarians, who were attached to them as a result of the peace treaty. The study describes the French Prime Minister's response to the Hungarian letter and follows up with the further developments of the ratification of the Trianon Peace Treaty, presents the leading political opinions and the decisions of the National Assembly that determined the Hungarian political life and affected the public's everyday, until the beginning of the ratification debate of the National Assembly, from 13rd November 1920.

Kulcsszavak: trianoni békediktátum, Magyarország története 1918–1920, magyar parlament

Keynotes: Treaty of Trianon, history of Hungary 1918–1920, Hungarian Parliament

Bevezetés

Jelen tanulmány folytatása a Közép-Európai Közlemények, No. 35. számában megjelent közleménynek,¹ amely a trianoni békeszerződés becikkelyezése körüli politikai vitákat és a becikkelyezés érdekében Magyarországra kifejtett nagyhatalmi nyomásgyakorlást mutatta be. A békeszerződés az aláírási ceremóniával ugyanis még nem vált hatályossá. Hátra volt még annak a becikkelyezése, ratifikálása és törvényerőre emelése. S miután a békeszerződés azon nemzetközi szerződések közé tartozott, amely csak a ratifikációval vált hatályossá – így annak végrehajtása is csak azt követően volt követelhető – a magyar fél mindent megtett annak érdekében, hogy a ratifikációra minél később kerüljön sor. Korlátozott revíziós céljait a magyar politikai vezetés ugyanis ezen időszak alatt szeretne volna elérni. A győztes nagyhatalmak azonban a haladéktalan ratifikálást sürgették. A ratifikálási folyamat előzményei és a békeszerződés hatályba lépése több mint egy éves folyamat eredménye volt. Az említett tanulmány az 1920. június 4-től, a békeszerződés aláírásától 1920. október 26-áig a békeszerződésnek a Nemzetgyűléshez történő beterjesztéséig tartó szakaszt ismertette. Jelen közlemény részletesen ismerteti a ratifikációs törvényjavaslat tartalmát, valamint annak indoklását. Elemzi annak a levélnek a tartalmát, amelyben a magyar fél tájékoztatta a nagykövetek tanácsát a törvényjavaslat beterjesztéséről, illetve az arra adott francia miniszterelnöki választ, s mindazokat a trianoni békeszerződés ratifikációjával kapcsolatos további fejleményeket, vezető politikusi véleményeket és nemzetgyűlési bizottsági határozatokat, amelyek a Nemzetgyűlés ratifikációs vitájának megkezdéséig, 1920. november 13-ig tematizálták a magyar politikai életet és befolyásolták a közvélemény mindennapjait.

1. A ratifikációs törvényjavaslat

A Csáky Imre külügyminiszter által 1920. október 26-án a Nemzetgyűlés elé terjesztett ratifikációs törvényjavaslat a 156-os számú irományként került lajstromozásra, mely aztán ugyan ezen szám alatt „röpv alakjában [...] kinyomatott és szétszematott”² a képviselők között. A nyolc paragrafusból álló előterjesztés a „Törvényjavaslat az Északamerikai Egyesült-Államokkal, a Brit birodalommal, Franciaországgal, Olaszországgal és Japánnal, továbbá Belgiummal, Kínával, Kubával, Görögországgal, Nikaraguával, Panamával, Lengyelországgal, Portugáliával, Romániával, a Szerb-Horvát-Szlovén Állammal, Sziámmal és

Cseh-Szlovákországgal 1920. évi június hó 4. napján a Trianonban kötött békeszerződés becikkelyezéséről. Indokolás.”³ címet viselte. Az első paragrafus határozott módon utalt arra a kényszerhelyzetre, „amely Magyarországra nézve a világháború szerencsétlen kimenetele folytán előállott,” s amely a magyar kormányt arra az elhatározásra bírta, hogy a békeszerződést 1920. június 4-én aláírja. Ebből következően, mint ahogy a törvényjavaslat indoklása is rögzítette, a Nemzetgyűlés „a békeszerződést a hozzátartozó térképpel és a békeszerződés egyes rendelkezéseinek függelékeivel, valamint a békeszerződést kiegészítő jegyzőkönyvvel és nyilatkozattal együtt a nemzetközi egyezmények törvénybe iktatásánál szokásos módon a magyar állam törvényei közé iktatja.”⁴

A törvényjavaslat második paragrafusa a törvény végrehajtását a kormány, vagy ahogyan a jogszabály tervezet fogalmazott, a minisztérium hatáskörébe utalta azzal az alkotmányos kitéttel, hogyha a „szükséges rendelkezések a törvényhozás tárgyaira vonatkoznak, [a kormánynak] a nemzetgyűlés előzetes hozzájárulását kell kieszközölnie.”⁵ Azaz az ilyen „rendelkezéseket előzetesen törvénybe kell iktatni.”⁶

A harmadik paragrafus a békeszerződésnek és annak egyes cikkeihez kapcsolódó függelékeknek⁷ francia eredeti szövegét és annak hivatalos magyar fordítását tartalmazta kéthasábos formában. A laptükör első hasábjában az eredeti francia szöveg, a második hasábjában a hivatalos magyar fordítás volt olvasható. A békeszerződés 364 cikkelye, kiegészülve a záró rendelkezésekkel és az aláírók neveinek felsorolásával, háromszáz oldalt tett ki.⁸

A negyedik paragrafus a békeszerződés I. részének (A Nemzetek Szövetségének Egyességekmanya)⁹ és XIII. részének (Munka),¹⁰ valamint e részek függelékeinek a francia eredeti szöveggel azonos erejű angol eredeti szövegét tartalmazta.¹¹

Az ötödik és hatodik törvényhely a békeszerződést kiegészítő „Jegyzőkönyv”-nek és „Nyilatkozat”-nak francia eredeti szövegét és hivatalos magyar fordítását közölte.¹² A négy pontból álló Jegyzőkönyv első pontja visszautalt a békeszerződés 157. cikkére, s rögzítette, hogy a szövetségesek a békeszerződés életbe lépését követő egy hónapon belül közölni fogják azoknak a személyeknek a neveit, akiket „a háború törvényeivel és szokásaival ellenkező cselekmények elkövetésével”¹³ vádolnak, s akiket a magyar kormánynak fel kell kutatnia és ki kell szolgáltatnia. A jegyzőkönyv értelmében a Jóvátételi Bizottság és az általa létrehozott Külön Bizottság nem követelhetette „gyártási titkoknak vagy más bizalmas természetű adatoknak [a] közlését”.¹⁴ A jegyzőkönyv harmadik pontja a ratifikációs törvényjavaslat benyújtásának időpontjában már okafogyottá vált, mivel az azt rögzítette, hogy a „Szerződés aláírásának

időpontjától kezdve s az ezt követő négy hónap alatt Magyarország számára fennáll a lehetőség arra nézve, hogy a jóvátételre vonatkozó munkálatok gyorsítása, az eljárás megrövidítése és a határozathozatal siettetése céljából [...] javaslatokat terjeszthessen elő.”¹⁵ Az utolsó, negyedik pont nem titkolt fenyegetést tartalmazott arra nézve, ha a magyar fél eltitkolna, elrejtene, megsemmisítene, elidegenítene stb. olyan magyar javakat, amelyeket a szerződés értelmében más államnak vagy más állam állampolgárának kellene átadni. Azok ugyanis, akik ilyen cselekményt elkövetnek, vagy abban közreműködnek, a Jegyzőkönyv értelmében „büntetendő cselekményt követnek el, [s velük szemben] eljárást kell indítani.”¹⁶

A békeszerződéshez csatolt Nyilatkozatban a magyar fél kötelezte magát arra, hogy „közölni fogja mindazokat a birtokában levő adatokat, amelyek a magyar tengeri haderő részéről az ellenségeskedések időtartama alatt elsüllyesztett vagy megrongált hajókra vonatkoznak.”¹⁷ Mind ezt annak érdekében teszi, hogy a még menthető hajórakományok megmentésével az eredeti tulajdonosok kárát csökkentse, illetve ha lehet, minimalizálja.

A törvényjavaslat hetedik paragrafusa a békeszerződéshez tartozó, annak kiegészítő részét képező térképet csatolt,¹⁸ amely a békeszerződés értelmében kialakított új, trianoni országhatárt jelölte.

A ratifikációs törvényjavaslat utolsó, nyolcadik szakasza a törvény életbelépésére vonatkozó rendelkezést tartalmazta. Rögzítette, hogy a törvény annak kihirdetése napján lép életbe, még pedig a békeszerződés életbelépésének napjától kezdődő hatállyal. A békeszerződés életbelépésének napját a minisztérium rendelettel fogja közzétenni.¹⁹

2. A törvényjavaslat indoklása

Az összesen 327 oldalból álló törvényjavaslathoz az előterjesztő Csáky Imre külügyminiszter egy hat és fél oldalas Indoklást mellékelte.²⁰ A dokumentum azonban tartalmát tekintve eltért a törvényalkotási folyamat során megszokott jogi előírásoktól. A békeszerződés rendelkezéseinek részletes indoklásától ugyanis eltekintett, mert annak teljesítését lehetetlen feladatnak ítélte: „Ily körülmények között a m. kir. kormány érett megfontolás után – fájó szívvel bár – a békeszerződés becikkelyezése iránt tesz előterjesztést, de egyúttal felmentve érzi magát annak a lehetetlen feladatnak teljesítésétől, hogy a ránk kényszerített békeszerződés rendelkezéseit megkísérelje indokolni s így az alábbiakban csupán a becikkelyező törvényjavaslat szakaszaival foglalkozik.”²¹

Az Indoklás bevezető gondolatai egyrészt utaltak a magyar béke-delegáció erőfeszítéseire, azokra a történelmi, földrajzi, gazdasági, jogi és egyéb tudományos érvekre, amelyekkel megpróbálták a győzteseket meggyőzni a békefeltételek tarthatatlanságáról, s visszatekintett gróf Apponyi Albertnek a béke-delegáció elnökének 1920. január 16-án elmondott nagy ívű beszédére. Másrészt pedig felidézte a békeszerződés végleges feltételeinek 1920. május 6-i átadásakor a békeszerződéshez csatolt, Alexandre Millerand francia miniszterelnök által jegyzett és Apponyi Albertnek, a magyar béke-delegáció elnökének címzett kísérő levelet. Ebbe a kísérő levélbe, mint utolsó szalmaszálba kapaszkodott bele a magyar politikai vezetés, Teleki Pál miniszterelnöktől kezdve, Apponyin át, Csáky István külügyminiszterig. Hinni akarták, bár minden bizonnyal ők maguk is tudták, hogy az Indoklásban leírtak, miszerint a kísérő levél „a békeszerződés magyarázatára és végrehajtására vonatkozólag ránk nézve kedvező elveket jelent ki irányadókul és így remélhető, hogy a békeszerződés végrehajtása során egyes rendelkezések nem fognak merev alkalmazást nyerni”²² csupán a vágyak és remények világába vesző várományok, amellyel a közvéleményt bátorítani és vigasztalni lehet, s amellyel a békeszerződés keserű pirulája lenyelhetővé válik. Ezért az Indoklásba a kísérő levél teljes terjedelmében rögzítésre és megjelenítésre került.²³

Ugyanakkor az Indoklás egyúttal szembenzés is volt a megkerülhetetlen, szomorú és keserű valósággal. Azzal a megpróbáltatással, amit a nemzetnek a ratifikációs törvény becikkelyezésével el kell viselnie: az ezeréves államtér szétदारabolását, több millió magyarnak megkérdése nélküli elszakítását, az ország gazdasági egységének megcsonkítását, iparának, kereskedelmének megbénítását, a nemzeti kultúra fejlődésének súlyos akadályozását.²⁴

Miközben az Indoklás annak a reményének adott hangot, hogy a trianoni keretek nem lehetnek állandóak és tartósak, s a győztes hatalmak remélhetően rövid időn belül belátják, hogy Európa békéje érdekében szükség van egy erős Magyarországra, azt is rögzítette, hogy a ratifikációs törvényjavaslatot csak a győztes hatalmak felszólító kényszerének engedve terjesztette be a kormány. Mindezt – folytatódik az Indoklás, nem melleleg Teleki Pál miniszterelnök gondolatai mentén, azt mintegy követve – „annál is inkább [meg kellett tennie] mert jelenlegi, magunkra hagyatott helyzetünkben ez az egyedül lehetséges első lépés a nemzetközi forgalom felvétele, a normális élet helyreállítása s hazánk újjáépítése felé.”²⁵

Végezetül az Indoklás részletes jogi elemzését adta annak, hogy a törvény – értelmezve egyúttal a békeszerződés 364. cikk 4. és 5. bekezdését

– miért a „kihirdetése napján lép [...] életbe, de a békeszerződés életbelépésének napjától kezdődő hatállyal.”²⁶ A békeszerződés utolsó cikke ugyanis rögzíti, hogy a békeszerződést az aláíró felek meg fogják erősíteni, s erről okiratot fognak kiállítani, amit Párizsban helyeznek majd letétbe. A megerősítő okiratok letételéről az első jegyzőkönyvet akkor kell felvenni, „mihelyt a Szerződést egyrésztől Magyarország, másrésztől a Szövetséges és Társult Főhatalmak közül három megerősítette.”²⁷ Egyúttal „az első jegyzőkönyv keltének időpontjában a Szerződés életbe lép azok között a szerződő felek között, amelyek ezt ekként megerősítették.”²⁸ A törvényjavaslat Indoklása szerint „Kívánatos, sőt elengedhetetlenül szükséges, hogy a törvény, amely a békeszerződést becikkelyezi, a békeszerződés nemzetközi jogi értelemben vett életbelépésével egyidejűleg lépjen életbe; minthogy pedig a törvény csak a megerősítő okiratok letételéről felvett jegyzőkönyv felvétele s így a békeszerződés életbelépése után lesz kihirdethető, célszerűnek mutatkozott a törvényjavaslatban kifejezetten kimondani, hogy a törvény kihirdetése napján lép ugyan életbe, de a békeszerződés életbelépésének napjától kezdődő hatállyal.”²⁹

Miután a békeszerződés életbe lépésének időpontja értelem szerűen a törvényjavaslat benyújtásakor még nem volt ismert, ezért az Indoklásban az életbelépés napjára vonatkozóan úgy rendelkeztek, hogy azt „a minisztérium rendelettel fogja közzétenni.”³⁰ Kitért továbbá a rendelkezés arra is, hogy „A minisztérium által kibocsátandó rendelet természetesen tartalmazni fogja annak nyilvánosságra hozatalát is, hogy a békeszerződést a fentebb említett első jegyzőkönyv felvételéig mely hatalmak erősítették meg. A békeszerződésnek az egyes szerződő hatalmak részéről később történő megerősítésére vonatkozó adatoknak közzétételéről a [továbbiakban a] minisztérium [...] fog gondoskodni.”³¹

A ratifikációs törvényjavaslatot, valamint annak tartalmát, az MTI még aznap külön kiadásában teljes terjedelmében közölte.³² Az MTI híradását az október 26-án délután és este megjelenő újságok, majd a másnap az olvasók elé kerülő napilapok is részletesen ismertették és kommentálták.³³

3. A nagykövetek tanácsának tájékoztatása a törvényjavaslat beterjesztéséről

KPraznovszky Iván,³⁴ a magyar kormány párizsi megbízottja 1920. október 29-én levélben tájékoztatta Jules Cambon³⁵ francia nagykövetet, a nagykövetek tanácsa elnökét arról, hogy „A Magyar Királyság kormánya jóváhagyásra az országgyűlés elé terjesztette a trianoni békeszerző-

dés törvénybe iktatására vonatkozó törvényjavaslatot.”³⁶ Ezzel a tettevel is bizonyosságát kívánta adni egyrészt békés szándékának, másrészt annak, hogy szomszédaival minden erejével a megbékélésre törekszik. Praznovszky azonban sajnálatát fejezte ki, hogy a szomszéd országok részéről a viszonyosságnak a nyomai sem tapasztalhatók. Sőt, éppen ellenkezőleg, az elcsatolt területeken élő magyarságot állandó zaklatások és vegzálások érik. Minderre hiába hívta fel a magyar fél több esetben is a békekonferencia és a nagyköveti konferencia figyelmét, érdemi intézkedésekre egyik testület részéről sem került sor. Az „azonban megállapítható volt, hogy a korábbi magyar állampolgárokkal szemben alkalmazott kegyetlen bánásmódban nem történt semmi változás...”³⁷ Praznovszky felhívta Cambon figyelmét arra, hogy az utódállamok embertelen cselekedetei egyaránt ellentétesek a békeszerződés szellemével és betűjével, s mindez kétségesse teszi a kisebbségek jogaira vonatkozó normák és előírások utódállamok általi betartását. Ráadásul mindezt egy olyan időszakban teszik, amikor a ratifikációs törvényjavaslat benyújtásával Magyarország éppen tanújelét szándékozik adni annak, hogy a rákényszerített békefeltételek által előírt kötelezettségeinek eleget tegyen.³⁸

Ez után a fellevezetés után Praznovszky, miután újfent kihangsúlyozta, hogy Magyarország milyen tragikusan nehéz helyzetben van – hiszen területének kétharmadáról és állampolgárainak millióiról kell lemondania – s mégis a békeszerződés ratifikációja mellett döntött, ismételten a nagykövetség tanácsához fordult segítségért. Arra kérte a testületet, „hogy sürgős és erélyes föllépésével érje el a prágai, a bukaresti és a belgrádi kormánynál a Magyarországtól elszakított területek lakosai ellen folytatott mindennemű politikai üldözés beszüntetését, valamint a kisebbségi jogokról szóló szerződés előírásainak maradéktalan betartását.”³⁹

Majd pedig hosszasan idézte a Millerand-féle kísérő levélnek⁴⁰ a határmegállapító bizottságokkal, a határvonal kiigazításával, a lehetséges határmódosításokkal, valamint a határok megvonása folytán támadt igazságtalanságok megszüntetésével kapcsolatos részleteit. Ezzel mintegy előkészítette – nyilván Teleki Pál miniszterelnök és Csáky István külügyminiszter utasításait követve – azt a nagyhatalmak irányába megfogalmazott magyar kormányzati kezdeményezést, amely a magyar közvélemény előtt a békeszerződés ratifikációját a Teleki-kormány számára jelentősen elősegítené. Ugyanakkor az is egyértelműnek tűnik, hogy ezzel a kezdeményezéssel a kormány a békeszerződés ratifikációjának levezényléséért – amit egyébként is végre kellett hajtania, hiszen ebből az antant láthatóan nem engedett – a békeszerződés könnyítésével kapcsolatos ellenszolgáltatást, illetve engedményt próbált kicsikarni. A konkrét kérdés a következőképpen hangzott: „Azt a nehéz feladatot, amely a bé-

keszerződés ratifikálására vonatkozó törvényjavaslat benyújtásával a Magyar Királyság kormányára hárul, az oly kegyetlenül meggyötört ország közvéleményére való tekintettel nagyban megkönnyítené, ha a kormány egyidejűleg bejelenthetné az országgyűlésben, hogy az igazságosság szellemétől vezérelt nagyhatalmak:

1. önmérsékletre szólították föl a szomszédos országok kormányait a korábbi magyar állampolgárokkal való bánásmódot illetően;

2. megtették a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy a kísérőlevélben megfogalmazott rendelkezések a lehető leggyorsabban életbe lépjenek, és a határmegállapító bizottságok haladéktalanul megalakuljanak.”⁴¹

Praznovszky levele végén kérte Cambon nagykövetet, hogy a nagykövetek tanácsának a magyar levélre, valamint az abban foglalt kérésre adott válaszáról, illetve döntéséről tájékoztassa.

4. A nagykövetek tanácsának válasza a magyar kormánynak

Praznovszky 1920. október 29-i levelére 1920. november 5-i keltezéssel érkezett válasz, melyet Georges Leygues⁴² francia miniszterelnök és külügyminiszter jegyzett.⁴³ Levelének bevezetőjében megköszönte Praznovszkynak, hogy tájékoztatta a nagykövetek tanácsát a trianoni békeszerződés Nemzetgyűlés elé terjesztéséről, majd röviden összefoglalta és megismételte azt a magyar kormányzati kérést, mely arra irányult, hogy a nagyhatalmak járjanak el a szomszédos országoknál a magyar nemzeti kisebbségek jogainak tiszteletben tartása és a határmegállapító bizottságok mielőbbi megalakítása érdekében. A kérés magyar részről történő indoklását – miszerint azoknak a nagyhatalmak általi támogatása, s egyúttal ennek a ratifikációs eljárással egy időben történő bejelentése nagyban megkönnyítené a magyar kormány helyzetét – is pontosan értelmezte a válaszlévél.⁴⁴

Leygues ezt követően azt bizonygatta, hogy a nagyköveti konferencia mindig is figyelmeztette az új közép-európai országokat arra, hogy a nagyhatalmak által felügyelt és megkötött békeszerződésekben előírt és elismert etnikai, nyelvi és vallási jogokat tiszteletben kell tartaniuk. Ezt a győztes szövetséges országok kormányai a jövőben is szilárd meggyőződéssel fogják képviselni. De! Mennyivel könnyebben tudnák ezt megtenni a szövetséges kormányok „attól a naptól kezdve, amelyen Magyarország a trianoni békeszerződés törvénybe iktatásával megcáfolhatatlan ténnyel szolgál békés szándékaira nézve.”⁴⁵ Leygues a diplomácia finom, árnyalt, udvarias nyelvezetét, és fordulatait mesterien alkalmazva nem zárkózott el a magyar kérés teljesítése elől, ugyanakkor egyértel-

művé tette, hogy a magyar kérés nagyhatalmak általi teljesítésére csak akkor számíthat a kormány, ha a trianoni békeszerződést a magyar törvények közé iktatja. Aligha állunk messze az igazságtól, ha mindezt a diplomáciai úton végrehajtott politikai zsarolás iskolapéldájaként rögzítjük, melynek segítségével a győztes fél a maga akaratát ráerőlteti a vesztesre. Ugyanakkor, hogy ez a diplomáciai köntösbe burkolt egyértelmű zsarolás véletlenül se váltsa ki a magyar fél esetleges olyan ellenreakcióját, amely akár a ratifikációs folyamat lassításával is járhat, némileg tompítva a helyzetet, egyfajta kiskaput nyitott, mintegy gesztust gyakorolt – amelynek viszonzását, a gyors ratifikációban természetesen elvárta – a magyar fél irányába. Leygues arról tájékoztatta a magyar felet, hogy „A nagykövetek tanácsa [...] úgy határozott, hogy nem várja be ezt az időpontot [ti. a ratifikáció nemzetgyűlés általi elfogadását] és újfent felhívja a Magyarországgal szomszédos államok figyelmét, tartsák be a békeszerződések kisebbségvédelmi előírásait.”⁴⁶

A határmegállapító bizottságok mielőbbi megalakítására vonatkozó magyar kérés esetében a fentiekhez képest is egyértelműbb és egyúttal elutasítóbb volt a szövetségesek álláspontja. Azoknak a megalakítását félreérthetetlenül a trianoni békeszerződés törvénybe iktatásához kötötte. A válaszlevél úgy fogalmazott, hogy „e bizottságok csak akkor kezdhetik meg működésüket, amikor a békeszerződés hatályba lép, és ennek a hatályba lépésnek nélkülözhetetlen előfeltétele az, hogy Magyarország törvénybe iktassa a békeszerződést.”⁴⁷

Az a magyar kormányzati szándék tehát, amely arra irányult, hogy a ratifikációs törvényjavaslat benyújtásának ellentételezéseként a szövetséges hatalmak részéről némi engedményt elérjen, vagy legalább a Millerand-féle kísérő levélben lehetőségként meglévő határmódosítások ügyében a magyar fél számára kedvezőbb helyzet teremtsjön, nem vezetett eredményre. A magyar külpolitika kezdeményezése tehát nem járt sikerrel. Csak minimális, de az adott helyzetben egyáltalán nem elhanyagolható eredményt hozott azáltal, hogy a győztes kormányok ismételten elismerték a kisebbségek jogait, s a kisebbségvédelmi előírások betartása érdekében a Magyarországgal szomszédos államok irányába felhívás ígéretét rögzítették válaszlevelükben.

A levélváltás ugyanakkor arra is rámutatott, hogy mindaddig, amíg a magyar Nemzetgyűlés a trianoni békeszerződést nem ratifikálja, nem számíthat a győztes hatalmak kormányainak semmilyen segítségére. A válaszlevél utolsó bekezdésében Leygues miniszterelnök mindezt a diplomácia választékosságával a következőképpen hozta a magyar fél tudomására: „Magyarországnak tehát [...] saját érdeke, hogy a ratifikáció meggyorsítása érdekében a szükséges intézkedéseket tegye.”⁴⁸

5. Gróf Apponyi Albertnek, a magyar politikai élet doyenjének álláspontja a ratifikációról

Miközben a fent említett diplomáciai próbálkozások zajlottak, a ratifikáció kérdése megosztotta a közvéleményt. Számos szervezet, egyesület, szövetség tiltakozott ellene, s követelte a törvényjavaslat visszavonását, illetve elutasítását. Példaként említhető a Magyar Nemzeti Szövetség tiltakozása, amelynek választmánya Perényi Zsigmond báró elnökletével 1920. október végén a békeszerződés ratifikálása kérdésében megtartott ülésén egyhangúan elfogadta azt a határozati javaslatot, melyben a Magyar Nemzeti Szövetség tiltakozott az ellen, hogy a trianoni békeszerződést Magyarország törvényei közé iktassák. A Magyar Nemzeti Szövetség ezért felhívta a kormányt, hogy a trianoni békeszerződés becikkelyezésére vonatkozó törvényjavaslatot vonja vissza. Ennek elmaradása esetén azzal a felhívással fordult a Nemzetgyűlés tagjaihoz, hogy utasítsák vissza a törvényjavaslatot, „mert a magyar nemzet igazsága tudatában minden szenvedést el fog tűrni [...]”⁴⁹ Hasonló tiltakozást szervezett a ratifikáció ellen a Társadalmi Egyesületek Szövetsége (TESZ) is, amikor 1920. november 4-re nagygyűlést hirdettek a budapesti Vigadóba.⁵⁰

Ezzel szemben a magyar politikai élet meghatározó vezéregyénisége, a magyar békedelegáció vezetője, gróf Apponyi Albert más véleményen volt. Akárcsak gróf Teleki Pál, aki 1920 októberi beszédeiben a ratifikációt a vesztes háború szomorú következményének, de egyben egy új Magyarország előtt álló lehetőségnek is tekintette, Apponyi is kiállt a ratifikáció mellett. Az 1920. május 27-én, Székesfehérváron díszpolgárrá választott és október 29-én a díszpolgári címét Székesfehérváron átvevő idős politikus, a beiktatást követő beszédében érthető módon nem kerülhette meg a ratifikáció kérdését, amelyről így nyilatkozott: „én ennek a bizonyára fájdalmas cselekménynek nem tulajdonítom azt a tényleges fontosságot, a mellyel érzelmeinknek hullámozása felruházza. Ha az elvesztett háború folytán előállott körülmények nyomása ezt az igazságtalan békét, a mely soha bele nem nyugodhatott, mert ránk kényszerítették, akkor a ratifikáció nem egyéb, mint a kínos ügy elintézésének egyik, hogy úgy mondjam bürokratikus stádiuma, a mely sem jóban, sem rosszban kilátásainkon, reményeinken, törekvéseinken nem változtat. Érthető, hogy ez a formáság, a mely nemzetközi jog szerint befejezetté teszi a békeszerződést, a melynek jogi jelentőségét tehát senki sem tagadhatja, újból felkorbácsolja mindazokat a szenvedelmeket, a melyek a ránk kényszerített béke ellen irányulnak. Érthető és jogos, kétségbe kellene esnünk, ha nem volna így, ám de a higgadt megfontolás nem lát a ratifikációban sem újabb katasztrófát, sem újabb megaláztatást, hanem csak

végző mondatát egy fejezetnek, a melyet le kell zárni, hogy történelmünk újabb, szebb, biztatóbb, dicsőbb fejezeteit megírjuk. Emlékeztetés igenis a ratifikáció arra, hova süllyedtünk, tehát emlékeztetés arra a mit tennünk kell, hogy újból emelkedjünk: türelem, elszántság, munka és benső egyetértés.”⁵¹

6. A ratifikációs törvényjavaslat a Nemzetgyűlés bizottságai előtt

6.1. A Külügyi Bizottság 1920. november 2-i ülése

A törvényhozás elé beterjesztett ratifikációs törvényjavaslatot először a Nemzetgyűlés Külügyi Bizottsága tárgyalta.⁵² A gróf Andrássy Gyula elnök által 1920. november 2-án délutánra összehívott bizottsági ülésen jelen volt Teleki Pál miniszterelnökön és Csáky Imre külügyminiszteren kívül a kormány részéről Haller István vallás- és közoktatásügyi miniszter, Tomcsányi Vilmos Pál igazságügy-miniszter és Bleyer Jakab, a nemzeti kisebbségek tárca nélküli minisztere. Az ülésen részt vett továbbá Rakovszky István házelnök és Szmrecsányi György alelnök is.

Az ülés megkezdését követően, mielőtt még a ratifikálásról szóló törvényjavaslat érdemi tárgyalására a jelenlévők rátértek volna, gróf Sigray Antal kérdést intézett a külügyminiszterhez, melyben az antant által a ratifikálásra szabott november 15-i ultimátumszerű ratifikációs határidőre kérdezett rá. Csáky Imre külügyminiszter ezt megerősítette, majd utalt a budapesti brit, francia és olasz diplomáciai képviselőknek⁵³ a magyar kormányhoz intézett 1920. október 26-i szóbeli jegyzékére,⁵⁴ amelyben az antant a ratifikálásra a legvégső határidőt november 15-ben határozta meg, s ennek nem teljesítése esetén Magyarország az antant szankcióira számíthat.

A külügyminiszter ezután utalt a törvényjavaslat indokolására, amely részletesen kifejti mindazokat az indokokat, amelyek a kormányt a ratifikációs törvényjavaslat beterjesztésére rábírták. Csáky kiemelte, hogy az ország ugyanolyan kényszerhelyzetben van, mint volt a békeszerződés aláírása előtti időszakban. Ráadásul ugyan azok az indokok állnak fenn most is, mint amelyekkel annak idején az előző kormánynak⁵⁵ is szembe kellett néznie, s a békeszerződés aláírásához hozzá kellett járulnia. Felhívta a figyelmet, hogy a ratifikáció megtagadása esetén ugyanazokkal a következményekkel kellene szembe nézni, amelyek annak idején az aláírás megtagadásából adódtak volna. Csáky azzal zárta felszólalását, hogy ezeknek a következményeknek az elkerülése érdekében, a kényszerhelyzetből adódóan vállalta fel a kormány, hogy a törvényjavaslatot a Nemzetgyűlés elé terjeszteni.

A bizottsági ülésen Apponyi Albert is kifejtette álláspontját a ratifikálásról. Annak elkerülhetetlen szükségszerűsége mellett érvelve Apponyi rámutatott arra, hogy a ratifikálás bizonyos tekintetben ugyan nehezíti az ország helyzetét, hiszen „a ratifikáció által a nemzetközi jog szerint befejezett tényé és jogállapottá válik az, ami eddig csak tényleges állapot volt.” Ugyanakkor a ratifikáció „bizonyos előnyökkel is jár, mert végre Magyarország szabályszerű nemzetközi jogálláshoz jut, s a többi államokkal szabályszerű diplomáciai és gazdasági összeköttetésbe léphet, szóval az európai népcsaládban elfoglalhatja helyét és elfoglalhatja helyét bizonyos nemzetközi, különösen gazdasági természetű alakulatokban, amelyek a mi gazdasági újjászületésünkre és fejlődésünkre óriási fontossággal bírnak, és amelyekből eddig ki voltunk zárva.” A ratifikáció után viszont megnyílnak azok a lehetőségek, amelyeknek az eredményeként Magyarország a Nemzetek Szövetségének a teljes jogú tagja lehessen. Apponyi szerint ez lehet csak az egyedüli út a békeszerződés revíziójához, amelyet így a békés úton el lehet majd érni. Apponyi örömmel tájékoztatta a Bizottságot arról, hogy a Nemzetek Szövetségének támogatására alakult egyesületek milánói összejövetelén döntés született arról, hogy ezeknek az egyesületeknek a föderációjába a magyar egyesületet is felveszik, s egyúttal a legközelebbi értekezletre meg is hívták. Apponyi ezt óriási sikerként könyvelte el, hiszen a föderáció eleinte azt a gyakorlatot kívánta követni, amit a Népszövetség is folytatott. Azaz a tagjai közé a veszteseket nem kívánta felvenni. Miután ezzel a gyakorlattal szakított a föderáció, Magyarország annak teljes jogú tagjává válhatott.⁵⁶

Apponyi beszédében szólt a Millerand-féle kísérőlevélről, s nem tagadta, hogy az abban foglaltakra a magyar fél komoly reményeket alapított. Ezek azonban mindeddig nem teljesültek. Apponyi ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy ezek a ratifikáció előtt nem is lesznek várhatóak, mert a kísérő okmányban jelzett határmegállapító bizottságok, amelyek a határvonal kiigazításával és a lehetséges határmódosításokkal foglalkozni tudnak, csak a béke ratifikálása után kezdenek meg munkájukat. Hiszen csak azt követően lehet bizonyos határok, határszakaszok részletes megállapításáról és módosításáról előterjesztést készíteni, ha azok elvileg már elfogadottaknak tekinthetők.⁵⁷

Apponyi beszéde végén külpolitikai programot is adott. Az önálló, immár mások által nem befolyásolt magyar külpolitikának álláspontja szerint arra kell törekednie, hogy a külföld számára a magyar kultúrfölényt és a magyar konszolidációs képességet erősítse. Ennek elengedhetetlen feltétele a sikeres belső konszolidáció. Az ország helyzetének javulását csak így lehet elérni. Apponyi szerint „A jó rekonstrukciós bel-

politika ma talán az egyedül lehetséges külpolitika.” Majd pedig felhívta a külügyi kormányzat figyelmét arra a kötelességére, „hogy éber szemmel figyelje az eseményeket és minden olyan konjunktúrát ügyesen kihasználjon, amely a mi fontosságunkat Európa szempontjából emeli.”⁵⁸

Apponyi a ratifikációs törvényjavaslatot – miután azt csupán formalitásnak tekintette, és nem tulajdonított neki túlzott fontosságot – a Külügyi Bizottságnak elfogadásra ajánlotta. Hasonló módon nyilatkozott, s a ratifikáció szükségét hangsúlyozta még a bizottsági ülésen Ernst Sándor és Bethlen István is.

Az elnöklő Andrássy Gyula az általános vita lezárásaként, a maga részéről is a belső jogrend fontosságát és szilárdságát emelte ki. Ha ezt a kormány megteremti, a törvényhozás támogatására bizton számíthat. Ezt követően a törvényjavaslat részletes tárgyalása következett. A Külügyi Bizottság végül Beniczky Ödönnek⁵⁹ a törvényjavaslat harmadik paragrafusban javasolt módosításával, mely így utalást tartalmazott a Millebrand-féle kísérőlevélre, a ratifikációs törvényjavaslatot elfogadta. A javasolt szöveg így a következő lett: „A békeszerződésnek és függelékeinek, melyeknek helyes értelmezéséhez az 1920. május 6-án kelt kísérőlevél és válaszirat is hozzájárulnak [dőlt betűvel a Beniczky-féle javaslat] francia eredeti szövege és hivatalos magyar fordítása a következő.”⁶⁰

6.2. A Közgazdasági Bizottság állásfoglalása a ratifikációs törvényjavaslat tárgyában

Az előzetes tervek szerint a Nemzetgyűlés Közgazdasági és Közjogi Bizottsága 1920. november 4-én délután öt órakor együttes ülésen vitatta volna meg a ratifikációs törvényjavaslatot.⁶¹ A bizottsági ülés összehívása során azonban formai hibák történtek, így az ülést az előzetesen tervezett időpontban megtartani nem tudták.⁶²

Az elnapolt ülésre – amely végül mégsem lett összevont és csak a Közgazdasági Bizottság tagjai vettek rajta részt – 1920. november 5-én, délután négy órai kezdettel került sor Hegyeshalmy Lajos⁶³ elnökle mellett.⁶⁴ Az általános vitát ezúttal is Csáky Imre külügyminiszter fel szólalása vezette be. Csáky megismételte a ratifikációval kapcsolatos, már a Külügyi Bizottságban is elmondottakat. Beszédében leginkább a kényszerhelyzetet és a határidőhöz való kötöttséget emelte ki. Majd azt részletezte, hogy a ratifikáció elutasítása milyen következményekkel járna. Nem kétséges, hogy a győztesek erejüknél fogva kikényszerítenék a békeszerződés törvénybe iktatását, s ezáltal a végeredmény ugyan az lenne, mintha a békeszerződést a Nemzetgyűlés saját elhatározásából ratifikálná. A külügyminiszter hangsúlyozta, hogy mindezek ismeretében

és tudatában kell a döntést a Közgazdasági Bizottságnak és a Nemzetgyűlésnek meghoznia. Annak érdekében, hogy szavait nyomatékosítsa, Csáky részletesen ismertette mindazokat a várható súlyos hátrányokat, amelyek a ratifikáció megtagadása esetén az országra nehezednének. Példaként Németországot említette, amely Magyarországhoz képest jóval nagyobb erőforrásokkal rendelkezik, s mégis meghajolt az antant akarata és energikus fellépése előtt, s ratifikálta a versaillesi békeszerződést. A győztes hatalmak akaratával tehát még Németország sem tudott szembeszállni. Csáky szerint mindezek ismeretében a ratifikáció elutasítása szabályos öngyilkosság lenne, amit nem szabad elkövetni. A felsorolt tények ismertetése után kérte a bizottságot, hogy vonják le a kényszerhelyzetből a következtetéseket, s úgy foglaljanak állást a ratifikáció kérdésében.⁶⁵

Csáky felszólalását követően a Bizottság rátért az törvénytervezet általános vitájára, amelybe a Bizottságnak csaknem valamennyi jelenlévő tagja bekapcsolódott. A vitát követően a felszólalások során felvetett kérdésekre a külügyminiszter válaszolt. A bizottsági ülés ezt követően törvényjavaslat részletes tárgyalásával folytatódott, melynek végén a Nemzetgyűlés Közgazdasági Bizottsága elfogadta a javaslatot és hozzájárult ahhoz a módosításhoz, melyet a tervezeten a Külügyi Bizottság indítványozott.⁶⁶

A Közgazdasági Bizottság üléséről tudósító másnapi lapok azt is tudni vélték, hogy a békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslatnak a Bizottság részéről nincs megnevezett előadója. A Bizottság tagjai közül ugyanis senki sem akarta vállalni azt a hálátlan szerepet. Érthető módon mindenki elutasította, hogy a Nemzetgyűlésben a Bizottság részéről elfogadásra ajánlani a trianoni békeszerződés ratifikációját. Sajtóértesülések szerint ezért szóba került, hogy a bizottság tagjai közül sorolják⁶⁷ ki az előadó személyét, s őt kötelezzék arra, hogy a javaslatot a Nemzetgyűlésben referálja. Utóbb elterjedt az a hír is, hogy az előadói szerepre gróf Andrássy Gyulát, a külügyi bizottság elnökét kérik fel. Újságírói kérdésre Andrássy megerősítette, hogy ismeretei szerint a Közgazdasági Bizottság még nem nevezte meg az előadó személyét. Ugyanakkor a személyére vonatkozó feltételezéseket nem erősítette meg.⁶⁸

6.3. A Közjogi Bizottság állásfoglalása a ratifikációs törvényjavaslatról

A Nemzetgyűlés Közjogi Bizottsága Kószó István⁶⁹ elnöklésével 1920. november 9-én délután három órakor kezdte meg a békeszerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslat tárgyalását.⁷⁰ Csáky István külügyminiszter immár a harmadik nemzetgyűlési bizottságban vázolta fel

azt a kormány előtt álló kényszerhelyzetet, amelynek következtében a ratifikációs törvényjavaslatot kénytelen volt benyújtani. Ebben a bizottságban is utalt az antant október 26-i határozott hangú jegyzékére,⁷¹ amely megvonta a kormánytól annak lehetőségét, hogy a törvényjavaslatnak a Nemzetgyűlés elé terjesztésének időpontját maga választhassa meg. Az antantjegyzék átvétele után pedig a kormány nem térhetett ki a ratifikálás kezdeményezése elől. Csáky ezúttal is felsorolta azokat a súlyos következményeket, amelyekkel a ratifikálás esetleges megtagadása járhat, és sorba vette azokat a kényszerrendszabályokat, amelyeket az antant ebben az esetben Magyarországgal szemben érvényesítene.⁷²

Az MTI jelentés szerint bizottsági ülés általános vitájában három érdemi felszólalás hangzott el. Előbb Négyesy László,⁷³ a budapesti tudományegyetem magántanára, az MTA rendes tagja szólalt fel és érvelt a ratifikáció mellett, majd Apponyi Albert felszólalása következett. Apponyi megismételte a Külügyi Bizottságban felsorolt érveit, a háború elvesztése okozta kényszerhelyzetet, s a ratifikáció által megnyíló lehetőségeket. Ez alkalommal is szólt a magyar külpolitika előtt álló feladatokról, de ezúttal a Népszövetségbe történő mihamarabbi felvételt emelte ki a legfőbb célként.⁷⁴

Örffy Imre⁷⁵ felszólalásában megjegyezte, hogy a békeszerződésből hiányzik a Cseh-Szlovák Államra vonatkozólag a nemzeti kisebbségek védelmének biztosítása. Ennek oka, hogy a nevezett ország kormánya már korábban hozzájárult ahhoz a szerződéshez, amelyet a másik két utódállam, Románia és a Szerb-Horvát-Szlovén állam, valamint Magyarország a szövetséges és társult hatalmakkal kötött a fennhatóságuk alá helyezett területeken lakó kisebbségek védelme tárgyában.⁷⁶ Csáky Imre külügyminiszter válaszában kitért arra, hogy az így kialakult helyzet megnyugtató megoldására a ratifikációs szerződési okmányok kicserélése alkalmából kerülhet majd sor, amikor a magyar fél egyoldalú jegyzékben fogja rögzíteni, hogy a csehszlovák állam területén lakó kisebbségek védelmét a prágai kormány magára nézve már korábban kötelezően elismerte.⁷⁷

A Közjogi Bizottság ezt követően általánosságban elfogadta a javaslatot majd a részletes tárgyalás során hozzájárult ahhoz a módosításhoz, amelyet Beniczky Ödön indítványára a Külügyi Bizottság a törvényjavaslaton eszközölt.⁷⁸

7. A politikai helyzet a törvényjavaslat tárgyalásának előestéjén

Miután a kormány által október 26-án beterjesztett ratifikációs törvényjavaslatot a Nemzetgyűlés mindhárom érintett Bizottsága elfogadta, s közeledett az antant jegyzékben a békeszerződés elfogadására előírt november 15-i hatánap, a kormány számára egyre sürgetőbbé vált a törvényjavaslat tárgyalási napjának kitűzése. Nem kevésbé okozott fejtörést Telekiéknek az sem, hogy miként lehet majd biztosítani a békeszerződés ratifikálásának nemzetgyűlési tárgyalása során a javaslat melletti többséget.

Teleki Pál miniszterelnök a ratifikációs törvényjavaslat beterjesztésekor az 1920. október 26-án megjelent híradások szerint még cáfolta azokat a politikai körökben elterjedt híreket, miszerint a pártok vezetőinek összehívását tervezi a javaslat melletti többség biztosítása érdekében. „Ilyen szándékom egyáltalában nincsen, mert tisztára a nemzetgyűlés bölcsességére bízom ennek a kérdésnek a kezelését. Nekem is megvan a nézetem a békeszerződésről, mint magyar embernek és nemzetgyűlési képviselőnek, azonban ez nem párt kérdés és nem kormány- kérdés, hanem a nemzet ügye.” – válaszolta újságírói kérdésre Teleki.⁷⁹

A miniszterelnök azonban hamarosan álláspontjának ártértékelésére kényszerült. Teleki ugyanis pontosan tudta, hogy nem bízhatja a véletlenre a döntést, s még inkább nem hagyhatja, hogy a kormánypárti képviselők saját lelkiismeretükre hallgatva szavazzanak. A miniszterelnök a kormánypárti többség biztosítása érdekében ezért már november 2-án pártértekezletet hívott össze – ahol felszólalt rajta és a külügyminiszteren kívül Nagyatádi Szabó István földművelésügyi és Rubinek Gyula kereskedelemügyi miniszter is. A pártértekezleten szó volt arról is, hogy a Friedrich-csoport várhatóan élesen támadni fogja a törvényjavaslatot. A pártértekezlet végül egységesen kiállt a kormány előterjesztése és egyúttal a pártfegyelem mellett is. A teljes kormánypárt támogatását azonban garantálni mégsem lehetett. Ezért az a párthatározat született, hogy azoknak a kormánypárti képviselőknek, akik a ratifikálás elutasítása mellett foglalnak állást, ki kell lépniük a pártból.⁸⁰

A ratifikációs határidő közeledtével az események felgyorsultak, s egymást érték a politikai és pártesemények. A kormánypárt 1920. november 9-én este kilenc órakor, a Nemzetgyűlés ülésének befejezése után, a képviselőház olvasótermében tartott tanácskozást, amelyen a párt tagjainak túlnyomó része megjelent. Azok a kormánypárti képviselők, akik elleneztek a javaslat megszavazását – ők mintegy harmincan voltak a nyugat-magyarországi képviselőkön kívül – a pártértekezlet előtt megbeszélést tartottak, ahol egyeztették a törvényjavaslattal kapcsolatos ál-

laspontjukat.⁸¹ Vezetőjük, Birtha József⁸² lévai református lelkész, nyírbátori képviselő volt, aki pontokba foglalta azon javaslatait, amiket a Nemzetgyűlés elé kívánt terjeszteni: „1. Ha meg kell szavazni a ratifikálást, bizonyos ünnepélyes formában a Nemzetgyűlés tiltakozzék a gyászos békeszerződés ellen, 2. A kormány tegyen közzé deklarációt, amely szerint a Nemzetgyűlés és a kormány csak a kényszerhelyzetnek engedett, amikor becikkelyezte a törvényjavaslatot. 3. Ezt a deklarációt szikratávíró útján közölje a kormány a Magyarországtól elszakított területek lakosságával és az egész világgal – úgy, mint Németország tette annak idején – és hangoztassa benne azt, hogy ökölbeshorított kézzel várja az ország azt az időt, amikor megtorolhatja a rajta esett sérelmet és lecsaphat az ellenségeire.”⁸³

A pártértekezlet felszólaló Csáky Imre külügyminiszter bejelentette, hogy az antant határozott ígéretet tett arra, hogy a békeszerződés ratifikálása után a szerbek kiűrik a Magyarországnak ítélt baranyai és bácskai területeket. Gömbös Gyula beszédében a ratifikálás szükségességét hangoztatta és a vita hevében azt indítványozta, hogy bélyegezzék meg azokat a képviselőket, akik az ország jelenlegi súlyos helyzetében a ratifikálás ellen foglalnának állást. Rubinek Gyula kereskedelemügyi miniszter a ratifikálás szükségességét azzal támasztotta alá, hogy bejelentette: a csehek hajlandók a ratifikálás után az ipari szén szállítását megkezdeni. Rubinek ennek kiemelt jelentőséget tulajdonított, hiszen elmondása szerint negyvenezer munka nélkül ipari munkás megélhetése függ ettől. A ratifikálás mellett szólalt fel még Nagyatádi Szabó István és Schandl Károly⁸⁴ is, majd Birtha József foglalt állást a ratifikálás ellen. Birtha a fent idézett pontjait ismételte el, s a Nemzetgyűlés által egyhangúan elfogadandó olyan kiáltványt javasolt, amely alkalmas demonstráció a „gyászos békeokmány” ellen.

A pártértekezleten felszólalt még Teleki Pál és Széchenyi Viktor⁸⁵ is. A miniszterelnök beszédében a ratifikálás „parancsoló szükségességét” elemezte a tőle már korábbról ismert érvek felsorolásával. Ezt követően Széchenyi Viktor javasolta, hogy a törvényjavaslat tárgyalásánál a nemzetgyűlési képviselőknek a megjelenése és a szavazás kötelező legyen, amit a pártértekezlet el is fogadott, s ezzel pártkérdéssé tette a ratifikáció ügyét.

A vita hevében néhány képviselő, köztük Windischgraetz Lajos⁸⁶ és Szilágyi Lajos⁸⁷ tiltakozásuk jeléül elhagyták a tanácskozást. Távozássukkor a jelenlévő sajtó képviselőit arról tájékoztatták, hogy „mi és elvbarátaink kilépünk a kormányzópártból. A mai pártértekezleten nem szólaltunk fel, de fel fogunk szólalni a nemzetgyűlésen, amikor ott a ratifikálást tárgyalják. Mi hajlandók vagyunk lépésünk konzekvenciáját min-

den tekintetben viselni, mert az a meggyőződésünk, hogy külpolitikailag és belpolitikáikig nem olyan a helyzet, amint azt előttünk beállítják.”⁸⁸

Windischgraetz és Szilágyi távozása után ismételten szólásra jelentkezett Gömbös Gyula, aki korábbi beszédének a törvényjavaslatot elutasító képviselők megbélyegzéssel kapcsolatos szófordulatát úgy magyarázta, hogy a megbélyegzés szót nem a képviselőkre értette, hanem azokra, akik saját népszerűségük érdekében a törvényjavaslat ellen izgatják a társadalmat.⁸⁹

A heves vitát követően a pártértekezlet végül egyhangúan úgy határozott, hogy a békeszerződés becikkelyezését tartalmazó törvényjavaslatot elfogadja. Ezután drámai pillanatok következtek. A kormánypárti képviselők sorsot húztak, s ezzel kijelölték maguk közül a bizottságok előadóit: a Külügyi Bizottság nevében Huszár Károlyt, a Közjogi Bizottság részéről Balla Aladárt,⁹⁰ míg a Közgazdasági Bizottságtól Jármay Józsefet.⁹¹ A törvényjavaslat pontos tárgyalási napját ekkor még nem rögzítették, csupán arról határoztak, hogy az vagy november 13-a szombat, vagy november 15-e, hétfő lesz. Az viszont bizonyossá vált, hogy a bizottsági jelentéseket másnap, 1920. november 10-én a bizottsági elnökök a Nemzetgyűlés elé terjesztik. Szintén másnapi feladatként került meghatározásra a ratifikációs vitanap eljárási rendjének egyeztetése a Nemzetgyűlés többi pártjával.⁹²

8. A bizottsági jelentések a Ház előtt

A három illetékes bizottság jelentéseit 1920. november 10-én nyújtotta be a Nemzetgyűlésnek. Mindhárom előterjesztő csak nagyon röviden, szigorúan a tényekre korlátozta felszólalást, s nem részletezte és nem is indokolta a bizottságok döntését. Huszár Károly a Külügyi Bizottság részéről csupán annyit mondott, hogy „Van szerencsétlenségem bejelenteni a külügyi bizottságnak a jelentését a trianoni szerződés becikkelyezéséről szóló törvényjavaslat tárgyában. Kérem azt kinyomatni és a Ház tagjai között szétosztani.”⁹³ A Külügyi Bizottság jelentésében a Beniczky Ödön nemzetgyűlési képviselő által tett módosító javaslat szövegszerű előterjesztése szerepelt. Emellett a törvényjavaslat elfogadását ugyan azzal a kényszerhelyezettel magyarázta a bizottság, mint ami a kormányt a törvényjavaslat benyújtására bírta.⁹⁴

Jármay József úgy kommentálta az előterjesztést, hogy „Azon szomorú feladat hármlott a mai napon reám, hogy a következő jelentést tegyem: T. Nemzetgyűlés! A közgazdasági bizottság letárgyalta a békeszerződésre vonatkozó 156. szakaszú törvényjavaslatot. Az erre vonatkozó je-

lentést azzal a kéréssel van szerencsém beterjeszteni, méltóztassék azt kinyomatni, a Nemzetgyűlés tagjai között szétosztatni és a napirendre tűzés iránt intézkedni.”⁹⁵ A Közgazdasági Bizottság jelentésében elfogadta a Külügyi Bizottság módosító javaslatát, majd jelentésében a törvényjavaslat elfogadását az alábbiakkal indokolta: „Minthogy a bizottság is osztozik a javaslat indokolásának azon felfogásában, hogy a kormány felmentve érzi magát annak a lehetetlen feladatnak a teljesítésétől, hogy a reánk kény szerített békeszerződés rendelkezéseit megkísérelje indokolni, a közgazdasági bizottság szintén tartózkodik az elfogadott törvényjavaslat megokolásától.”⁹⁶

Végezetül a Közjogi Bizottság részéről Kószó József kért szót: „T. Nemzetgyűlés! Balla Aladár, a közjogi bizottság előadója helyett tisztelettel bemutatam a Nemzetgyűlés közjogi bizottságának jelentését a trianoni béke becikkelyezése tárgyában és indítványozom, méltóztassék a kinyomatásáról és szétosztásáról intézkedni és annak idején napirendre tűzéséről is gondoskodni.”⁹⁷ Az előző két bizottság szűkre szabott jelentésétől eltérően, a Közjogi Bizottság bővebben fejtette ki megállapításait. Először utalt arra, hogy a szerződés nem a szerződő felek közös akaratanilvánítását tartalmazza, hiszen az csupán a győztesek részéről egyoldalúan szerkesztett okirat, amelyet a magyar fél a kényszer hatása alatt volt kénytelen elfogadni. Ezt követően a háborús felelősség kapcsán leszögezi, hogy a békeszerződésben ezzel kapcsolatosan Magyarországot ért vádak nem helytállóak. Visszautasítja továbbá a győzteseknek a magyarországi nemzetiségek elnyomásáról írt állításait, s ezzel szembe állítja az évszázados együttélést, azt az egységes organizmust, ahol a „különböző nemzetiségek ezer év óta együtt alkotják az etnikai értelemben vett magyar nemzetet.”⁹⁸ Leszögezi továbbá, hogy a jelenlegi törvényhozás csonka jellegéből adódóan nincs arra feljogosítva, hogy az elszakított területek nevében, az ő képviselőjük hiányában a törvényjavaslatról kötelező erővel határozzon. Az elcsatolt területek lakosságát ráadásul senki sem kérdezte meg arról, hogy akarnak-e más országok kötelékében élni. Végezetül a jelentés utal a Cseh-Szlovák állam által korábban által korábban már ratifikált kisebbségvédelmi egyezményére, amelyet a ratifikációs szerződési okmányok kicserélése alkalmából a magyar félnek egyoldalú jegyzékben deklarálni szükséges. Egyúttal a Közjogi Bizottság is támogatta a Külügyi Bizottság módosító indítványát.⁹⁹

Ezzel megnyílt annak a közjogi lehetősége, hogy a Nemzetgyűlés 1920. november 13-i, szombati ülésnapján a ratifikációs törvényjavaslat általános vitáját megkezdje. A kormánypárt egységes állásfoglalása ellenére azonban a javaslat sima letárgyalása egyáltalán nem tűnt biztosított-nak.

JEGYZETEK

1. Vizi László Tamás (2016): A „kegyetlenül szomorú kötelesség” – A trianoni békediktátum becikkelyezése I. (1920. június–1920. október) Közép-Európai Közlemények, IX. évf. 2016/4. szám. No. 35. 191–209. old.
2. Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. VI. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920. (a továbbiakban NI. VI.) Tartalommutató.
3. NI. VI. 1. old.
4. NI. VI. 1.; 335. old.
5. NI. VI. 1. old.
6. NI. VI. 335. old.
7. A békeszerződés tíz cikkéhez [26., 174., 186., 189., 231., 233., 238., 239., 354., 358.] csatoltak Függelék, összesen tizenötöt. A 174. cikkhez hatot, a többihez egyet-egyet. Ezek a Függelékek az egyes cikkek után, folytatásgosan kerültek a szövegbe beszerkesztésre.
8. NI. VI. 2–302. old.
9. Tartalmát a békeszerződés 1-26. cikkei és a hozzá kapcsolódó Függelék tárgyalja. NI. VI. 6–24. old.
10. Tartalmát a békeszerződés 315-355. cikkei és a hozzá kapcsolódó Függelék tárgyalja. NI. VI. 270–292. old.
11. NI. VI. 312–324. old.
12. NI. VI. 325–326. old.; A Jegyzőkönyv és a Nyilatkozat eredetileg francia, angol és olasz nyelven került kiadásra azzal a megkötéssel, hogy eltérés esetében a francia szöveg az irányadó. A törvénytervezet ez okból csak a francia változatot és annak hiteles magyar fordítását közölte.
13. NI. VI. 90. old.
14. NI. VI. 325. old.
15. Uo.
16. NI. VI. 325–326. old.
17. NI. VI. 326. old.
18. NI. VI. a 326. és a 327. oldalak közé csatolva, számozatlan oldalként.
19. NI. VI. 327. old.
20. NI. VI. 328–336. old.
21. NI. VI. 335. old.
22. NI. VI. 328. old.
23. NI. VI. 329–334. old.
24. NI. VI. 334–335. old.
25. NI. VI. 335. old.
26. Uo.
27. NI. VI. 300., 336. old.
28. NI. VI. 301., 336. old.
29. NI. VI. 336. old.
30. Uo.

31. Uo.
32. MTI Külön kiadás, 1920. okt. 26. 1–4. old.
33. Példaként lásd Pesti Hírlap, 1920. okt. 26. XLII. évf. 253. sz. 1. old.; 1920. okt. 27. 254. sz. 1., 3. old.; Az Est, 1920. okt. 26. XI. évf. 253. sz. 1. old.; 1920. okt. 27. 254. sz. 1–3. old.; Budapesti Hírlap, 1920. okt. 27. XL. évf. 254. sz. 1–2., 4. old.; Pesti Napló, 1920. okt. 27. LXXI. évf. 254. sz. 1., 3. old.
34. Praznovszky Iván (1883–1971) Jogi tanulmányai elvégzése után, 1904-ben a király személye körüli minisztériumban lett segédfogalmazó. 1908-ban a közös külügyminisztériumba helyezték át, itt 1914-től osztálytanácsos. 1919-ben a magyar külügyminisztérium miniszteri tanácsosa. 1920-ban a trianoni béke delegáció főtitkára, Párizsban külügyi ügyvivő, 1922-től követ és meghatalmazott miniszter. Később madridi és lisszaboni követté nevezték ki. Diplomáciai tevékenységére lásd Zeidler Miklós (2012): A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései. OlvasóSarok Kiadó, Budapest.
35. Jules Cambon (1845–1935) 1920-ban a nagykövetek tanácsának elnöke.
36. Ádám Magda–Ormos Mária szerk. (2006): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1920–1921. Akadémiai Kiadó, Budapest. (a továbbiakban FDI) 100. old.
37. Uo.
38. Uo.
39. FDI 100–101. old.
40. Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor. Máriabesnyő. 32–33. old.
41. FDI 101. old.
42. Georges Leygues (1856–1933) 1920. szeptember 24-e és 1921. január 16-a között Franciaország miniszterelnöke.
43. FDI 104. old.
44. Uo.
45. Uo.
46. Uo.
47. Uo.
48. Uo.
49. Budapesti Hírlap, 1920. okt. 31. XL. évf. 258. sz. 4. old.
50. Pesti Napló, 1920. nov. 4. LXXI. évf. 260. sz. 3. old.; 1920. nov. 5. LXXI. évf. 261. sz. 3. old.
51. Budapesti Hírlap, 1920. okt. 31. XL. évf. 258. sz. 2. old.; Apponyi a későbbiekben is kitartott a ratifikációval kapcsolatos, 1920. őszén kifejtett álláspontja mellett. Lásd erre példaként a „Magyar álláspont a keleti jóvátétel kérdésében” címmel írt elemzését. 8 Órai Újság 1929. nov. 30. XV. évf. 252. sz. 2. old.; Lásd továbbá Vizi László Tamás (2013): „Trianon teóriájánál... rosszabb Trianon praxisa” A békediktátum tízedik évfordulója – 1930. Közép-Európai Közlemények. VI. évf. 3. szám. 2013/3. No. 22. 120–131. old.; Vizi László Tamás (2014): Az Országgyűlés Képviselőházának

- és Felsőházának megemlékezése a trianoni békediktátum 10. évfordulóján. Trianoni Szemle. VI. évf. 2014. január–június. 49–61. old.
52. A Nemzetgyűlés Külügyi Bizottságának üléséről részletes beszámolót közölt az MTI 1920. november 2-i kiadása. A tudósítást a legtöbb napilap átvette, s annak alapján tudósította olvasóit a Külügyi Bizottság ülésén elhangzottokról. Erre lásd példaként Pesti Napló, 1920. nov. 3. LXXI. évf. 259. sz. 3. old.
53. Az antant részéről az említett diplomáciai képviselők A. Johnson (brit) M. Fouchet (francia) és Castagneto (olasz) voltak.
54. FDI 98. old.
55. Utalás a Simonyi-Semadam Sándor vezette kormányra (1920. március 15.–1920. július 19.), amely a trianoni békeszerződés aláírása mellett volt kénytelen dönteni.
56. MTI 1920. nov. 2. 12. old.
57. Uo.
58. Uo.
59. Beniczky Ödön (1878–1931) Jogász, publicista. 1906-na néppárt programmal lett először képviselő. 1919-ben az Antibolsevista Comité egyik meghatározó tagja. A Friedrich-kormányban belügyi államtitkár, a Huszár-kormányban belügyminiszter volt. Keresztényszociális programmal 1920-ban a szombathelyi választókerületben választották képviselővé. Vidor Gyula szerk. (1921): Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. Budapest. 18–19. old.
60. Uo.
61. MTI 1920. nov. 3. 9. old.
62. MTI 1920. nov. 4. 12. old.
63. Hegyeshalmy Lajos (1862–1925) Jogász végzettségű politikus. A Friedrich-, a Teleki, és a Bethlen-kormány kereskedelemügyi minisztere. Bethlen kormányában egy rövid ideig ideiglenesen pénzügyminiszter is volt. 1920-ban a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja, 1922-ben a Keresztény Nemzeti Egység Pártja programjával választották nemzetgyűlési képviselőnek. Vidor (1921) 60. old.; Lengyel László, Vidor Gyula szerk. (1922): Nemzetgyűlési Almanach 1922–1927. Budapest. 80–82. old.
64. MTI 1920. nov. 5. 9. old.
65. Uo.
66. Uo.
67. A sorsolás mítosza nem először jelenik meg a trianoni békeszerződéssel kapcsolatban. Időről időre felröppennek olyan állítások, miszerint a Trianonba kiutazó magyar aláírók személyét is sorshúzással döntötték volna el. Ennek cáfolatát adja Vizi László Tamás (2010): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám 2010/4. No. 11. 109–132. old.; Vizi László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin, XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70–76. old.
68. Pesti Napló, 1920. nov. 6. LXXI. évf. 262. sz. 1. old.
69. Kószó István egy Szeged melletti tanyán, sokgyermekes földműves családban született 1864-ben. Az eszes és szorgalmas fiúra felfigyelt a tanyai nép-

iskolák felügyelője, akinek segítségével Kószó előbb érettségit tett, majd jeles eredménnyel elvégezte a budapesti jogi kart. Szegedre történő visszatérését követően kapcsolódott be a helyi politikai életbe. 1917-ben országgyűlési képviselő lett. 1919 nyarától kapcsolódott be ismét a politikába. 1920-ban kiskgazdapárti programmal választották nemzetgyűlési képviselőnek, ahol a Közjogi Bizottság elnöki tisztségét töltötte be. Vidor (1921) 78–79. old.

70. MTI 1920. nov. 9. 6. old.

71. Lásd az 53. számú jelzetet.

72. MTI 1920. nov. 9. 6. old.

73. Négyesy László (1861-1933) Irodalomtörténész, esztéta, az MTA rendes tagja, a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem tanszékvezetője, az egyetem magántanára. Vidor (1921) 97–98. old.

74. MTI 1920. nov. 9. 6. old.

75. Örfly Imre (1884-1945) Budapesten és Berlinben folytatott jogi tanulmányokat, majd ügyvédként praktizált Budapesten. A politikai életbe a forradalmakat követően kapcsolódott be a keresztény, nemzeti erők oldalán. 1920-ban Szekszárdon választották nemzetgyűlési képviselőnek. Vidor (1921) 101. old.

76. Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. VII. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920. (a továbbiakban NI. VII.) A közjogi bizottság jelentése. 83. old.

77. MTI 1920. nov. 9. 6. old.

78. Uo.

79. Az Est 1920. okt. 26. XI. évf. 253. sz. 1. old.

80. Nemzeti Ujság, 1920. nov. 3. II. évf. 259. sz. 1. old.

81. Az Est, 1920. nov. 10. XI. évf. 265. sz. 1. old.

82. BIRTHA József (1877-1942) Református lelkész, Kolozsváron, majd több mint másfél évtizedig Léván szolgált. A cseh megszállás idején a felvidéki ellenállás egyik vezetője, amiért a megszállók letartóztatták, és internálták. Vidor (1921) 25. old.

83. Az Est, 1920. nov. 11. XI. évf. 266. sz. 1. old.

84. Schandl Károly (1882–1972) jogász, agrárpolitikus, a gazdaköri mozgalom egyik irányítója és szervezője. 1920-ban kiskgazda programmal került be a törvényhozásba, ahol a keresztény, agrár demokrata irányzat egyik vezetője volt. Vidor (1921) 122. old.

85. Széchenyi Viktor (1871–1945) A nagy háború előtt Tisza Istvánt támogató munkapárti képviselő volt, majd a forradalmak után, kiskgazda programmal lett képviselő. 1906 és 1917 között, majd 1926 és 1939 között Fejér vármegye és Székesfehérvár főispánjaként tevékenykedett. Vidor (1921) 139–140. old.

86. Windischgraetz Lajos (1882–1968) Nagybirtokos, katonatiszt, katonai attasé. IV. Károly király bizalmasa. 1918-ban az Országos Közélelmezési Hivatal vezetésével megbízott tárca nélküli miniszter. A Monarchia bukása után Svájcban élt, ahonnan 1920-ban tért haza. Mandátumot a sárospataki választókerületben szerzett 1920 októberében. Vidor (1921) 163–164. old.

87. Szilágyi Lajos (1882–1933) Katona, jogász, politikus. A háború alatt, 1916-ban a Munkapárt színeiben választották meg először képviselőnek Berettyóújfaluban. A Tanácsköztársaság idején letartóztatták és a Markó utcai fogházban, majd a gyűjtőtáborban tartották fogva. Politikai magatartását a polgári liberális beállítottság jellemezte. Különösen a paraszti lakosság körében volt bázisa, mert a paraszti érdekek képviselőjeként lépett fel. Nem szavazta meg a békeszerződés ratifikálását, s helytelenítette az Egységes Párt földbirtok politikáját. 1921 februárjában kilépett a kormánypártból. Vidor (1921) 140–141. old.
88. Az Est, 1920. nov. 11. XI. évf. 266. sz. 1. old.
89. Uo.
90. Balla Aladár (1867–1935) Ügyvéd, diplomata, politikus, a szegedi ellenforradalmi Nemzeti Kormány belügyminisztere. 1917-ben függetlenségi programmal került be a parlamentbe. 1918-ban rendkívüli követ Zágrábban. A békéscsabai választókerületből került a törvényhozásba. Vidor (1921) 13–14. old.
91. Jármay József (1863–1926) birtokos, katona. A tiszántúli választásokon párttonkívként került a Nemzetgyűlésbe. Vidor (1921) 69–70. old.
92. Pesti Napló, 1920. nov. 10. LXXI. évf. 265. sz. 1. old.
93. Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. VI. kötet. Budapest, 1920. (a továbbiakban NN. VI.) 442. old.
94. Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. VII. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1921. (a továbbiakban NI. VII.) 81. old.
95. NN. 442. old.
96. NI. VII. 84. old.
97. NN. 442. old.
98. NI. VII. 82–83. old.
99. NI. VII. 83. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés naplója. VI. kötet. Budapest, 1920.
- Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. VI. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
- Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. VII. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920.
- Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. VII. kötet. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1921.
- Az Est, 1920. okt. 26. XI. évf. 253. sz., 1920. okt. 27. 254. sz., 1920. okt. 26. XI. évf. 253. sz., 1920. nov. 10. XI. évf. 265. sz., 1920. nov. 11. XI. évf. 266. sz.
- Ádám Magda–Ormos Mária szerk. (2006): Francia diplomáciai iratok a Kárpát-medence történetéről 1920-1921. Akadémiai Kiadó, Budapest.

- Budapesti Hírlap, 1920. okt. 27. XL. évf. 254. sz., 1920. okt. 31. XL. évf. 258. sz., 1920. okt. 31. XL. évf. 258. sz.
- Gulyás László (2012): A Horthy-korszak külpolitikája 1. Az első évek 1919–1924. Attraktor. Máriabesnyő. 32–33. old.
- Lengyel László, Vidor Gyula szerk. (1922): Nemzetgyűlési Almanach 1922–1927. Budapest.
- MTI Külön kiadás, 1920. okt. 26., MTI 1920. nov. 2., 1920. nov. 3., 1920. nov. 4., 1920. nov. 5., 1920. nov. 9.
- Nemzeti Ujság, 1920. nov. 3. II. évf. 259. sz.
- 8 Órai Újság 1929. nov. 30. XV. évf. 252. sz.
- Pesti Hírlap, 1920. okt. 26. XLII. évf. 253. sz., 1920. okt. 27. 254. sz.
- Pesti Napló, 1920. okt. 27. LXXI. évf. 254. sz., Pesti Napló, 1920. nov. 4. LXXI. évf. 260. sz., 1920. nov. 5. LXXI. évf. 261. sz., 1920. nov. 6. LXXI. évf. 262. sz.
- Vidor Gyula szerk. (1921): Nemzetgyűlési almanach 1920–1922. Budapest.
- Vizi László Tamás (2016): A „kegyetlenül szomorú kötelesség” – A trianoni békediktátum becikkelyezése I. (1920. június – 1920. október) Közép-Európai Közlemények, IX. évf. 2016/4. szám. No. 35. 191–209. old.
- Vizi László Tamás (2014): Az Országgyűlés Képviselőházának és Felsőházának megemlékezése a trianoni békediktátum 10. évfordulóján. Trianoni Szemle. VI. évf. 2014. január-június. 49-61. old.
- Vizi László Tamás (2014): Ki írja alá a trianoni békét? Rubicon Történelmi Magazin, XXIV. évf. 260. szám. 2014/6. 70-76. old.
- Vizi László Tamás (2010): Ki legyen az aláíró? Vita a minisztertanácsban a trianoni békediktátum aláíróinak személyéről. Közép-Európai Közlemények. III. évf. 4. szám 2010/4. No. 11. 109–132. old.
- Vizi László Tamás (2013): „Trianon teóriájánál... rosszabb Trianon praxisa” A békediktátum tízedik évfordulója – 1930. Közép-Európai Közlemények. VI. évf. 3. szám. 2013/3. No. 22. 120–131. old.
- Zeidler Miklós (2012): A Monarchiától Trianonig egy magyar diplomata szemével. Praznovszky Iván emlékezései. OlvasóSarok Kiadó, Budapest.